

**Юлдуз ЗИЯЕВА,**  
ўқитувчи  
(ТошДЎТАУ, Ўзбекистон)

## **НАВОИЙ ВА ШЕКСПИР: “ОШИҚ-МАЪШУҚА-РАҚИБ” УЧЛИГИ**

**Аннотация.** Мақолада А.Навоийнинг “Лайли ва Мажнун”, В.Шекспирнинг “Ромео ва Жульетта” асарлари таҳлилга тортилган. Унда тарихий-анъанавий “ошиқ-маъшуқа-рақиб” образларининг илк асоси ҳақида сўз юритилиб, “учрашув”, “айрилиқ”, “висол” мотивлари таҳлил қилинган.

**Abstract.** The article analyzes the works of A. Navoi "Layli and Majnun", V. Shakespeare "Romeo and Juliet". It spoke about the first basis of the historical-traditional images of "lover-lover-rival" and analyzed the motives of "meeting", "separation", "vision".

**Калит сўзлар:** “Лайли ва Мажнун”, “Ромео ва Жульетта”, ишқ, ошиқ, маъшуқа, рақиб, учрашув, айрилиқ, висол.

**Keywords:** "Layla and Majnun", "Romeo and Julietta", love, lover, lover, rival, meeting, separation, visol.

Шарқ ва Ғарб адабиётининг буюк ижодкорлари томонидан яратилган А.Навоийнинг “Лайли ва Мажнун”, В.Шекспирнинг “Ромео ва Жульетта” асарлари ўртасида муштарак жихатлар бор. Ҳар иккала асарда ҳам ишқ концепсияси етакчилик қилади. Ишқ риштаси бевосита “ошиқ-маъшуқа-рақиб” образларини ҳаракатга келтиради. Албатта, ушбу асарларда куйланган ишқ ва унинг даражаси бири-биридан тубдан фарқ қилади, шу жаҳатдан учлик тизимидаги ошиқ ва маъшуқа образлари ҳам даражаланади. Умуман олганда, “Ошиқ-маъшуқа-рақиб” учлиги бадий асар дунёсига қандай кириб келгани, асар контекстида тарихий-анъанавий тизим сифатида яшаб келишига қайси манба асос бўлгани қизиқ, албатта.

Образ ҳақидаги дастлабки фикрлар юнон файласуфи Аристотелнинг “Поезия санъати ҳақида” номли асарида учрайди. Унда “образ” атамаси ўрнида “мимесис” атамаси ишлатилган. Моҳиятан образ реал воқеликдан келиб чиқади. “Бадий образ — воқеликни фақат санъатга хос усулда ўзлаштириб ва ўзгартириб характерловчи эстетик категория. “Образ воқеликнинг бадий инъикоси сифатида реал мавжуд объектнинг ҳиссий аниқ, тайин замон ва маконда давом

этган, моддий тугал, ўзича етук хусусиятларига эга бўлади. Бадиий образни реал объект билан чалкаштирмаслик керак; у шартлилик, рамзийлик хусусияти билан реал воқеликдан фарқ қилади ва асарнинг ички “иллюзияли” оламини ташкил қилади”<sup>1</sup>. Айтиб ўтилганидек образдаги шартлилик, рамзийлик асарнинг ички иллюзиясини таъминлаб беради.

Адабиётшунос Баҳодир Саримсоқов бадиий образга умумлашма сифатида қарайди: “Бадиий образ воқеликни, ҳаётий мушоҳадаларни, таассуротларни ижодкор дунёқараши, эстетик идеали орқали қайта ишланиши оқибатида янгидан яратилишидан иборат. Бинобарин, бадиий образнинг моҳияти воқеликнинг бадиий умумлашмага айланганлиги ва бетакрор алоҳидаликда акс эттирилганлиги ёки ифодаланганлиги билан белгиланади. Шунинг учун ҳам бадиий образнинг умумлашганлиги воқеликни бевосита ўз қобиғида акс эттиришга қараганда кенг ва чуқурроқ қамраб олади”<sup>2</sup>.

Яна бир адабиётшунос Дилмурод Қуроноф: “Бадиий образ борлиқнинг (ундаги нарсa, ҳодисa ва б.) санъаткор кўзи билан кўрилган ва идеал асосида ижодий қайта ишланиб, ҳиссий идрок этиш мумкин бўлган шаклда ифодаланган аксидир. Албатта, бу аксда борлиқнинг кўплаб таниш изларини топамиз, бироқ бу энди биз билган борлиқнинг айнан ўзи эмас, балки тамоман янги мавжудлик – бадиий борлиқдир”<sup>3</sup>. – дейди. Демак, образ реал борлиқдан бироз чекинган, бадиий қайта ишланган, идеалликка интилган бир тасвир десак, хато бўлмайди. Умуман олганда, бадиий образ ижодкор дунёқарашидан келиб чиқиб яратилади ва эстетик идеалга айланади. Демак, образ ва унинг моҳияти ҳақидаги қарашлар бир-бирига яқин ёки бир-бирини тўлдиради. Бадиий асар контекстида тарихий-анъанавий образлар бўлган “ошиқ-маъшуқа-рақиб” учлиги муҳим ҳисобланади. Бадиий асар дунёсида “ошиқ-маъшуқа-рақиб” образлари бирбутун система сифатида даврдан даврга, шаклдан шаклга, асардан асарга кўчиб келади. Жаҳон адабиётшунослиги тарихида бундай учлик тизимиға нисбатан триада истилоҳи ишлатилади. Образ- триаданинг тарихий илдизлари, илк ибтидоси илоҳий манбаларға бориб тақалади. “Қуръони карим” дан хабари келган Одам алайҳиссалом, момо Ҳавво, Иблис учлиги ҳақидаги “илк сюжет” билан бевосита боғлиқ. Илоҳий

---

<sup>1</sup> ЎЗМЭ. Биринчи жилд. – Т.: 2000.

<sup>2</sup> Саримсоқов Б. Бадиийлик асослари ва мезонлари. – Т.: Bokmany print, – Б. 7.

<sup>3</sup> Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Т.: Akademyashr, 2018. – Б. 135.

ахборотларда келишича, Одам (а.с)нинг яратилиши ва унга момо Ҳаввони жуфт қилиниши, ер юзида Оллоҳнинг халифаси бўлишдек олий мақомнинг берилиши, Оллоҳ барча фаришталардан устун кўриб мукаррам айлаши натижасида Иблиснинг илк бор Оллоҳ ҳузурида Одам (а.с)га ҳасад қилиши ва бу башарият оламига кўчиши, мана шу учлик ер юзига туширилганда абадул-абад ўзаро душман бўлиши, Одам авлодлари Оллоҳ марҳаматига қайта эришиши учун ҳидоят йўлига кириши лозимлиги ҳақида аниқ кўрсатма берилган. Илоҳий хабарда келишича, Оллоҳ таоло Одам алайҳиссаломга “барча нарсаларнинг номларини ўргатди”, яъни Оллоҳ таоло ўз маърифати билан Одамни зийнатлади, шу боис ҳам барча яратикларидан устун кўяди. “Бақара” сурасида келишича, шундан сўнг Оллоҳ фаришталарга буюрди: “Одамга сажда қилингиз!” – деб буюришимиз билан улар сажда қилдилар. Фақат Иблис бош тортиб, такаббурлик қилди ва кофирлардан бўлди”<sup>1</sup>. Фаришталар фитратида Оллоҳ амрига исён қилиш хусусияти бўлмагани учун ҳам дарҳол сажда қилдилар, лекин Иблис такаббурлик қилиб, бош эгишни истамади. Айни лаҳзалардан бошлаб Одам ва Иблис ўртасида рақиблик пайдо бўлди ва самоватдаги бу рақиблик башарият оламига кўчди. Шу лаҳзадан бошлаб Одам (ошиқ) ва Иблис (рақиб) ўртасидаги зиддият то инсон дунёга келиб, ҳаёт кечириб яна Оллоҳ ҳузурига қайтгунгача давом этиб келмоқда. Оллоҳ таоло ўз яратиғи Одам алайҳиссалом ва Иблиснинг орасидаги чегарани аниқ кўрсатди. Маърифати боис Одам алайҳиссалом мукофотланди, жаҳолати сабаб Иблис лаънатланди. “Эй Одам, сен ва жуфтинг (Ҳавво) жаннатда яшангиз ва хоҳлаган жойларингизда ундан (неъматларнинг) бемалол тановул қилингиз. Фақат мана бу дарахтга яқинлашмангиз, (акс ҳолда) золимлардан бўлиб қолурсиз”.<sup>2</sup> Қуръоний ахборотга кўра Одам (а.с) ва унинг жуфти Ҳавво онамиз эришган саодатли онлар, олий мукофот Оллоҳ ҳузуридаги биринчи ва бошқа такрорланмас жаннатдаги ҳузурбахш учрашув эди. Лекин уларнинг саодатли онлари узоқ давом эмайди, Иблис васвасига учади. Шундан сўнг Оллоҳ таоло уларни ерга туширади. Бу ҳақида адабиётшунос Узоқ Жўрақулов шундай дейди: “Воқеан, “Қуръони карим”нинг “Бақара” сураси, 36-ояти таркибида келадиган: “Сизлар бир-бирингизга душмансиз”, деган Оллоҳ каломи, бевосита, Унинг ўзи

<sup>1</sup> Қуръони карим. Маъноларининг таржима ва тафсири. Таржима ва тафсир муаллифи Шайх Абдулазиз Мансур. – Т.: Сано-стандарт, 2021. –Б.6.

<sup>2</sup> Қуръони карим. Маъноларининг таржима ва тафсири. Таржима ва тафсир муаллифи Шайх Абдулазиз Мансур. – Т.: Сано-стандарт, 2021. –Б.6.

томонидан яратилган уч яратикқа – Одам (а.с), Момо Ҳавво ва Иблисга қаратилган эди. Кейинчалик Шарқ адабиётидаги ошиқ-маъшуқа-рақиб учлигига айнан шу воқеа асос бўлди”. Дарҳақиқат, илоҳий хабарларда келган айни сюжет дунё адабиётшунослигининг турли намуналарида кўчиб юради, бадий қайта ишланади. Ислон манбаларига кўра, Одам алайҳиссалом ва момо Ҳавво дунёнинг турли томонларига туширилади, бир-бирларини топгунларига қадар кўп вақтлар ўтиб кетади. Одам алайҳиссалом ва момо Ҳаввонинг жаннатда, Оллоҳ ҳузуридаги учрашуви, ердаги узоқ айрилик, сўнг бир-бирини топганлари, адабиётнинг турли намуналарида “учрашув”, “айрилик”, “висол” мотивларига асос бўлди. “Қуръони карим”да келтирилган юқоридаги ахборот кейинчалик Шарқ ва Ғарб адабиётининг турли намуналарида бадий қайта ишланиб, кўчиб юради. Хусусан, А.Навоийнинг “Лайли ва Мажнун” достони ҳамда В. Шекспирнинг “Ромео ва Жульетта” асарларида “ошиқ-маъшуқа-рақиб” образлари тизим сифатида ўз аксини топган. Ҳар иккала асарда ҳам “учрашув”, “айрилик”, “висол” мотивлари тизим сифатида ишлайди. А.Навоий “Лайли ва Мажнун” достонида ошиқ образини яратар экан, унинг илоҳий бир тақдир билан туғилишига ишора қилади. Фарзандсизликдан қийналган ота-она тўхтовсиз тавба-тазарру қилиб, Оллоҳдан фарзанд сўрайди. Шу тариқа, Мажнун ишқ жунуни билан дунёга келади. ошиқдаги ишқ илоҳий, маъшуқа эса мазҳар сифатида ифодаланади “Лайли ва Мажнун”да “учрашув” мактабда, маърифат бўстонида содир бўлади. Учрашув мотиви айнан мактабда, илм-маърифат масканида берилиши Оллоҳни танишга қаратилган. Илк бор маъшуқасини таниган ошиқ ҳушидан айрилади, жунунга берилади, маъшуқасини кўрмаса тура олмайдиган даражага етади, телба номини олади, яъни илк учрашув вақтинчалик саодатга эмас, ишқни оловланишига хизмат қилади. Адабиётшунос Узоқ Жўрақулов “Лайли ва Мажнунда” трагик вазият хронотопи” мақоласида шундай дейди: “...асардаги оила – умуман яралишнинг, мактаб – Яратганни танишнинг (яни илоҳий маърифатнинг), гулшан – одамзот бир бора бўйини ҳидлашга улгурган жаннатнинг, илк висол – Тангри ҳузуридаги илк кўз очишнинг, ҳижрон ва у билан боғлиқ изтироблар – Оллоҳни севувчи, ҳаётини унинг соғинчи билан ўтказувчи солиҳ банда ҳаётининг, ўлим-эса – комил инсоннинг Яратган жамолига мушарраф бўлиши тимсолидир”.<sup>1</sup> Илк учрашувда маъшуқасини таниши, унинг

<sup>1</sup> У.Жўрақулов. Алишер Навоий “Ҳамса”сида хронотоп поэтикаси. – Т.: Турон-икбол, 2017.–Б.124.

висолига дош беролмай, хушдан айрилиши оний лаҳзаларда бўлиб ўтади.

“Ромео ва Жульетта” асарида икки хонадоннинг, Монтеккилар ва Капулеттиларнинг ўзаро зиддияти асносида икки ёшнинг фожиаси берилади. Асардаги ошиқ ва маъшуқанинг учрашуви Капулеттилар хонодонида базмда содир бўлади. Бу учрашув шунчаки тасодиф асосига курилади. Ошиқ ишқининг даражаси ҳам айна учрашувдаёқ намоён бўлади:

“Жульетта  
Пирлар эгилмайди, аҳли ихлос энгашур.  
Ромео  
О, сиз қимирламанг, пирим, мен энгашаман.  
(ўпади.)  
Гуноҳидан фориҳ бўлди лабларим энди.  
Жульетта  
Демак, у гуноҳлар менинг лабимга инди.  
Ромео  
Лабларимнинг гуноҳими, Бу не кўргулик!  
Тутиб турманг уни, менга қайтаринг, жоним.  
Жульетта  
Сиз ўпасиз китобларда битилганидек”.<sup>1</sup>

Ошиқ ҳам, маъшуқа ҳам айна ёшликнинг энг қайноқ палласида экани, ҳис-туйғуларга берилиши, уларнинг жисмоний истаклардан холи эмаслиги кўринади. Ошиқнинг ўз маъшуқасини кўрмасидан олдин бошқа бир қиз ишқида ёнгани ҳам, унинг ёшига хос беқарорлигини кўрсатади. Яна бир жихати, илк учрашувданок, никоҳ ўқитиш режасини тузиши ҳам ёшликка хос шошқалоқлик, ҳам жисмоний истакларнинг устун келишини билдиради.

“Лайли ва мажнун”да Мажнун учун Ибн Салом рақиб сифатида кўринса-да, унинг ҳаракатлари ўта пассив. Шунга кўра, асар сюжетида бир кўриниб, тез чиқиб кетади. Отаси Лайлини Ибн Саломга беришга қарор қиладую Мажнундаги жунунлик, ишқ жазбаси шу қадар кучлики, Лайлига бўлган муҳаббати шунчалик кучлики, ҳаттоки ейиш, ичишни ҳам унутади. Нафс итлигидан кечиб ҳайвонлар билан дўстлашишнинг ўзиёқ унинг ҳавас дунёси ва одамлардан холи, ўзгача оламга қадам қўйганидан далолатдир. Навоий ишқни – кимийёга, яъни гавҳар, кўзни қамаштирувчи порлоқ нурга ўхшатмоқда. Ана шу ишқ

---

<sup>1</sup> Шекспир В. Сайланма уч жилдлик. Иккинчи жилд. Фан нашриёти. 2008-Б.41.

Мажнуннинг вужудини эритиб, ундаги инсонликни, яъни инсонга хос нафс истакларини йўқотган. Шу сабабдан Мажнун саҳродаги жониворлар билан дўстлашади, барча инсоний истакларини унутади. Ошиқ учун ҳақиқий рақиб, унинг ўзи, танаси тириклиги. Лайли мазҳар вазифасини ўтагани учун ҳам ошиқ унинг васлига томон интилади, висолга эришиш учун бу фоний дунёни тарк этиши зарур эди. Ошиқнинг ўлими Оллоҳ висолига мушарраф бўлишнинг ягона йўли сифатида берилади.

“Ромео ва Жульетта”да рақиб Парис ҳисобланса-да, унинг ҳам ҳаракатлари у қадар бўртиб кўринмайди. Ошиқ ва маъшуқанинг ўлими фожиали тарзда кечади, улардаги ишқ ҳам шу тарзда якун топади. Хулоса ўрнида айтадиган бўлсак, “ошиқ-мқъшуқа-рақиб образлари илоҳий манбалардан келаётган тизим ҳисобланади. Жаҳон адабиётшунослигинг турли намуналарида қайта ишланиб, анъанавий образ сифатида бадий асарлар контекстида кўчиб юради. “Лайли ва Мажнун” асаридаги учлик тизими моҳият жиҳатидан, илоҳий манбаларга яқинлашади. Унда айнан, илоҳий ишқ қуйланади. “Ромео ва Жульетта”да ҳам ушбу образлар бутун бир тизим сифатида келади. “Учрашув”, “айрилиқ”, “висол” мотилари ҳар иккала асарда ҳам тизимли тарзда берилган.

### **Адабиётлар:**

1. Қуръони карим. Маъноларининг таржима ва тафсири. Таржима ва тафсир муаллифи Шайх Абдулазиз Мансур. – Т.: Сано-стандарт, 2021. –Б.6.
2. У.Жўракулов. Алишер Навоий “Хамса”сида хронотоп поэтикаси. – Т.: Турон-иқбол, 2017.–Б.190.
3. Саримсоқов Б. Бадийлик асослари ва мезонлари. – Т.: Bokmany print, – Б.
4. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Т.: Akademnashr, 2018. – Б. 135.
5. Шекспир В. Сайланма уч жилдлик. Иккинчи жилд. Фан нашриёти. 2008-Б.41.
6. ЎЗМЭ. Биринчи жилд. – Т.: 2000.